

УДК 72.01/03

Олександр Харлан (м. Дніпропетровськ)

АРХІТЕКТУРА ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКОВ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПИТАННЯ

Стаття присвячена історії вивчення дерев'яної народної архітектури Катеринославщини у XVIII–XX століттях.

Ключові слова: *дерев'яна архітектура, історіографія, культова споруда, Степова Україна.*

Стаття посвячена історії изучения развития народной деревянной архитектуры Екатеринославщины XVIII–XX веков.

Ключевые слова: *деревянная архитектура, историография, культовый объект, Степная Украина.*

Архітектура української церкви становить особливий образ християнської святині в сукупному розвитку європейської та світової сакральної архітектури. Від найдавніших дерев'яних храмів з пережитками архаїчних народних вірувань дохристиянської доби культові споруди під впливом нових стилістичних течій і пов'язаних з ними об'ємно-просторовими рішеннями помітно збагачували типологічну палітру традиційного зодчества України.

Порівняльний аналіз дерев'яних українських храмів з традиційними культовими спорудами інших, суміжних з Україною регіонів, свідчить про унікальність цього будівельного мистецтва, що заслуговує глибокого і всебічного вивчення. На жаль, не всі регіони України досліджені однаково добре. За межами дослідження опиняється досить значний пласт релігійних будівель з певними архітектурними формами. А без цього, в свою чергу, неможливі ані об'єктивна оцінка самого феномену українського культового зодчества, ані визначення його реального місця в історії будівельного мистецтва.

Науковий інтерес до культової архітектури Катеринославщини розпочався ще з середини XIX століття, коли була створена перша фундаментальна робота Феодосія (Макаревського) з церковної історіографії. Для наукового освоєння історії православної культури регіону визначну роль мають праці Г. Розанова, Я. Новицького, В. Машукова, Д. І. Яворницького та ін., опубліковані наприкінці XIX — на початку XX століття.

На жаль, з позицій архітектурно-художнього аналізу дослідження церков Запорожжя — Катеринославщини — Дніпропетровщи-

ни майже не проводилося. Окремі питання розглянуто в праці С. А. Таранушенка¹ по дослідженню дерев'яних церков Лівобережної України, архітектурі храмів запорозького козацтва XVI–XVIII ст. присвячено ряд статей Д. І. Яворницького², Я. Новицького³, В. Машукова⁴. Вивчення православної архітектури неможливе без аналізу вітчизняної архітектури та культури у цілому, тому необхідними для даної тематики є фундаментальні праці Ю. С. Асеева, Г. Н. Логвина, В. І. Тимофійенка, Є. І. Кириченко, В. В. Вечерського, О. В. Іконнікова, В. Є. Ясієвича, В. П. Мироненко, В. В. Чепелика, Ю. В. Івашко, В. І. Кравця.

Окремі аспекти історичної забудови Півдня України виявлено в дослідженнях Н. Полонської-Василенко, С. Б. Ревського, В. І. Тимофійенко, українську храмову архітектуру XVIII–XIX століть розглянуто в працях Ю. С. Асеева, Г. Н. Логвина. Тенденції стильового розвитку містобудівництва та деякі аспекти храмової архітектури Півдня України XVIII–XIX ст., зокрема, досліджені В. І. Тимофійенко.

Більшість з перелічених праць присвячено переважно мурованим храмам, тому дослідження принципів формування і розвитку православних дерев'яних храмів такого специфічного регіону, як Запорожжя — Катеринославщина — Дніпропетровщина, є вельми актуальним і своєчасним.

З питань архітектурних особливостей церковного будівництва на Півдні України майже немає спеціальних досліджень. Дослідники, які працювали до 20-х років XX ст., хоч і не створили жодної спеціальної роботи, в якій би були досліджені архітектурні аспекти церков-

ного будівництва Півдня України, поставили велику кількість питань, які стосуються церковного будівництва на Запорозжжі (Півдні України).

Найбільш плідне вивчення багатьох питань, пов'язаних з церковною архітектурою Катеринославщини, припадає на XIX ст.

Чи не першою значною роботою, в якій йшла мова про архітектурні властивості дерев'яних церков Півдня України (Запорозжжя — Катеринославщини — Дніпропетровщини), була робота архієпископа Гавриїла Розанова (1781–1858) (мал. 1) “Отрывок повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый” 1850 року. Автор, який певний період перебував на Катеринославщині, опрацював велику кількість документів з Єпархіального архіву і знайшов немало описів зовнішнього виду деяких Катеринославських церков⁵, Херсонської та Таврійської єпархій⁶, опублікував низку праць, присвячених церковному устрою вказаних єпархій⁷.

Деякі аспекти архітектурних особливостей храмів Запорозжжя торкався в цілому ряді публікацій історик А. О. Скальковський (вивчав справи Запорозького січового архіву) (1808–1898) (мал. 2)⁸. Спираючись на велику кількість матеріалів, він описав деякі епізоди історії запорозької церкви до 1734 року і в період Нової Січі, навів ряд фактів, які давали уявлення про архітектуру запорозьких дерев'яних церков. У працях Скальковського, на жаль, допускається ряд неточностей стосовно кількості церков на території Запорозьких Вольностей. За його твердженням їх було 17.

У 1850 році з'явилась праця протоієрея Кирила Оранського, присвячена Самарчицькому Троїцькому собору (ця пам'ятка в м. Новомосковськ є найвідомішою пам'яткою серед церков Півдня України. Стаття К. Оранського — це найперша опублікована праця, яку присвячено Троїцькому собору)⁹.

Велика роль у дослідженні церковного будівництва на Півдні України належить Феодосію (Макаревському) (1822–1885) (мал. 3), єпископу Катеринославському і Таганрозькому, під керівництвом і за участю якого були написані “Історичний огляд православної християнської церкви” (1876)¹⁰ і “Матеріали для історико-статистичного описання Катеринославської єпархії” (1880)¹¹. У цих працях наведено дані про велику кількість релігійних

споруд на теренах Катеринославщини (з них навіть близько 50 храмів періоду Запорозької Січі). Суттєвим недоліком праць єпископа дослідники вважають досить рідке посилання на джерела, з яких було взято ту чи іншу інформацію.

Велика заслуга в дослідженні релігійних споруд на Катеринославщині належить історику, етнографу, письменнику Д. І. Яворницькому (1855–1940) (мал. 4). У своїх чисельних працях¹² дослідник навів велику кількість цінних відомостей про особливості церковних споруд запорозьких козаків, які знаходились на теренах Катеринославщини і за її межами. За підрахунками вченого у межах Запорозжжя знаходилося 44 церкви, 13 каплиць, 2 скити і одна молитовна ікона. Вони були розташовані в 53 поселеннях. Вчений зазначав, що храмів було ще більше, але значна частина січового архіву не збереглася, тому остаточну кількість споруд дуже важко визначити остаточно. Дослідження Д. І. Яворницького значною мірою базувались на документальних матеріалах і результатах подорожей по Запорозжжю. При описанні архітектурних особливостей храмів Д. І. Яворницький значною мірою спирався на дослідження єпископа Феодосія та А. О. Скальковського. Хоч у дослідженнях Яворницького мається велика кількість неточностей, він і на сьогодні є одним із вчених, які зробили найбільший внесок у дослідження історії запорозького козацтва і, зокрема, церковної архітектури Вольностей Війська Запорозького.

Дослідженням деяких запорозьких церков займався Г. П. Надхін¹³. В його праці “Церковні пам'ятники Запорозжжя” наведені подробиці процесу збудування Троїцького собору в Самарчику.

Публікація численних документальних матеріалів, які стосуються церковного устрою Запорозьких Вольностей і архітектури храмів на цій території, була одним з напрямків діяльності історика В. Біднова (1874–1935) (мал. 5)¹⁴ та військового В. Машукова (1866–1927) (мал. 6)¹⁵.

В. О. Біднов мав значні здобутки у галузі церковної історіографії, він розшукав та опублікував велику кількість документів щодо історії церкви у краї. Історик досліджував окремі пам'ятки церковної старовини запорозького краю. Як і інші діячі Катеринославської вченої архівної комісії, багато уваги приділяв охороні пам'яток архітектури Степової України.

*Мал. 1. Гавриїл Розанов.
Малюнок автора 2006 р.*

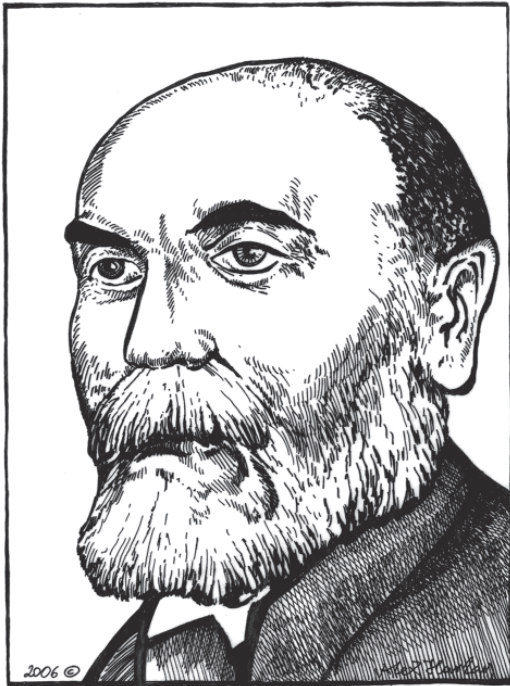
*Мал. 2. А. О. Скальковський.
Прорис автора 2006 р.*

*Мал. 3. Феодосій Макаревський.
Малюнок автора 2006 р.*

*Мал. 4. Д. І. Яворницький.
Малюнок автора 2006 р.*

Мал. 5. В. О. Біднов.
Малюнок автора 2006 р.

Мал. 6. В. Д. Машуков.
Малюнок автора 2006 р.

Мал. 7. Є. К. Редін.
Малюнок автора 2006 р.

Мал. 8. В. В. Суслов.
Малюнок автора 2006 р.

В. Д. Машуков збирав відомості про стародавні пам'ятки різних регіонів Російської імперії, у тому числі й колишнього Запорозжя. З 1890 р. він почав ще й фотографувати їх, внаслідок цього ним була зібрана велика фотографічна колекція, яка налічувала майже 1460 одиниць. Частину цих знімків придбала Катеринославська Археологічна комісія у 1910 р. Три колекції з 760 номерів кожна подаровані Імператорській Публічній Бібліотеці у Петрограді у 1904 р., Історичному музею у Москві і Господарчому Управлінню при Св'ятейшому Синоді.

Фотоколекції В. Машукова, що розпорошені по архівах колишньої Російської імперії, являють унікальний матеріал. Якість фотографій відрізняється високою художньо-естетичною цінністю. На сьогодні з каталогу В. Д. Машукова відновлено 315 номерів з повною атрибуцією. В Дніпропетровському історичному музеї зберігається 248 одиниць, 80 одиниць з цієї кількості являють неабиякий інтерес для дослідників Запорозжя, оскільки їх зроблено в Катеринославі й Катеринославській губернії¹⁶.

На початку ХХ ст. з'явився цілий ряд інших праць, в яких, між іншим, йшлося про архітектуру релігійних споруд Запорозжя та Катеринославщини, проте більшість їх авторів лише повторювала дані, наведені попередніми дослідниками. Тому ці праці цікаві насамперед висновками, які характеризують методичний і методологічний підхід до проблеми. Наведені дослідження у більшості своїй були зроблені істориками, й архітектурно-містобудівні риси являли собою лише невелику частину, яка була розпорошена у величезній кількості історіографічних матеріалів.

Вдалося знайти одну працю цієї доби чисто архітектурного напрямку, що торкалася властивостей культових споруд Катеринославщини — Запорозжя — це реферат Е. К. Редіна "Деревянная архитектура церквей Екатеринославской губернии и ее отношение к той же архитектуре соседних губерний (Харьковской, Черниговской, Полтавской) и Донской области". На жаль, лишилася тільки назва реферату, який так і не було представлено на тринадцятому археологічному з'їзді в Катеринославі. Назва реферату лишилася серед питань запропонованих на розгляд XIII Археологічного з'їзду в номінації "Древности церковные", але вона говорить про те, що на

початку ХХ ст. була спроба комплексного дослідження архітектури культових споруд Південної України і автором цієї праці був мистецтвознавець, депутат Імператорського Харківського Університету й Історико-Філологічного Товариства при Імператорському Харківському Університеті й Імператорського Московського Археологічного Товариства — Редін Стор Козьмич (1864–1908)¹⁷ (мал. 7). Це була не єдина праця вченого з дослідження церковної давнини України, Є. К. Редіну належить низка робіт добре відомих сьогодні¹⁸.

Дослідженню архітектури дерев'яних храмів Півдня України і, зокрема, Катеринославщини присвячена невелика кількість статей Імператорської Археологічної Комісії — головної археологічної установи Російської імперії (1859–1917), затверджена при Міністерстві Двору Його Імператорської Величності Указом імператора Олександра II від 02.02.1859 р. Комісія займалася пошуком речей давнини, збиранням матеріалів про пам'ятки давнини, а також оцінкою відкритих пам'яток¹⁹. Про архітектуру храмів існує ціла низка досліджень Комісії на чолі з видатними науковцями в галузі архітектури початку ХХ ст. Сусловим В. В. (мал.8) і Покришкіним П. П., надрукованих в "Известиях Императорской Археологической Комиссии"²⁰.

Вітчизняні вчені, що писали свої праці в 20-х — першій половині 80-х років значно менше приділяли уваги дослідженню не тільки архітектури культових споруд, а й церковному устрою Півдня України в цілому. Вони обминали тему церковного будівництва в силу атеїстичних поглядів того часу²¹.

Значний внесок у справу дослідження архітектурних зон на колишньому Запорозжжі та пошуку відомостей про речі церковного начиння зробила історик Н. Д. Полонська-Василенко (1884–1973)²².

Спираючись на документальні матеріали, спогади старожилів, мемуари іноземців, праці своїх попередників, досліджували архітектурні особливості окремих церков Півдня України та етнографічні особливості Півдня Ф. К. Вовк (досліджував в 1910 р. Кубань, а в 1911 р. — Херсонську губернію) (1847–1918)²³ та С. А. Таранушенко²⁴ (1889–1976). На жаль, більшість своїх досліджень вони не надрукували, тому з висновками можна познайомитись лише в архівних збірках їх індивідуальних матеріалів²⁵.

Мал. 9. В. І. Тимофієнко.
Малюнок автора з натури 2007 р.

Мал. 10. В. В. Чепелик.
Малюнок автора 2008 р.

Мал. 11. І. І. Лиман.
Малюнок автора 2008 р.

Із середини 80-х років ХХ ст. розпочався новий етап у вивченні архітектури України і, зокрема, культової.

Праці Ю. П. Юрченка (1900–1972)²⁶, С. А. Таранушенка, М. П. Цапенка²⁷ та Логвина Г. Н.²⁸ на сьогодні є базовими для дослідження культового будівництва України.

Добре відомі дослідження фахівців з вивчення архітектури України ХVІ–ХVІІІ ст. і зокрема південних її регіонів: Вечерського В. В.²⁹, Ленченка В. О.³⁰ та Тимофієнка В. І. (мал. 9)³¹.

Дослідженню культових споруд приділяв увагу в своїх роботах В. В. Чепелик (1927–1999)³² (мал. 10). Він визначив пропорційну побудову дерев'яних церков, а також характерні риси дерев'яних церков Придніпров'я.

Невелика кількість матеріалів, що стосуються дерев'яної сакральної архітектури Півдня України зберігалася у колишньому інституті НДІТІАМ. Автором було знайдено дані про кілька дерев'яних церков вказаного регіону. Ці дані не потрапили свого часу до колективної праці спеціалістів НДІТІАМ, оскільки на той час церкви було знищено³³.

Разом з тим, якщо церкви Західної України, Полісся та Поділля, Лівобережжя та пізніше Київщини були досліджені і описані, то свідоцтва про церкви такого великого регіону, як Південна Україна (Катеринославщина становить значну його частину) досить розрізнені і не створюють цілісної картини архітектури цього регіону.

Цікавим і вагомим внеском є матеріали досліджень історика І. І. Лимана (нар. в 1971 р.) (мал. 11), який нещодавно опрацював і опублікував величезну кількість джерел із архівів колишньої Російської імперії, що стосуються церковного устрою Південної України³⁴. Цій темі було присвячено велику кількість статей і дисертації дослідника 1996 р. і 2004 р.

Отже, у науковій літературі міститься значний доробок з проблеми особливостей архітектури дерев'яних церков Катеринославщини. Але і на цей час відсутнє узагальнююче дослідження з архітектурно-містобудівних аспектів, функціональних та планово-типологічних особливостей дерев'яних церков Півдня України.

Південь України належить до тих регіонів, дерев'яна архітектура яких вивчена ще недостатньо. Тож актуальним постає питання виявлення й узагальнення особливостей церковної архітектури Півдня України, виділення

етнографічних зон на цій території і основних шкіль народного культового зодчества, що тут склалися. З метою отримання висновків потрібно використовувати науково-теоретичні методи дослідження, які включають вивчення історико-архітектурних, літературних, архівних джерел, ознайомлення з об'єктами в натурі (у більшості випадків під час археологічних досліджень), проведення обмірів та виконання малюнків і креслень, типологічну систематизацію рішень, порівняльний аналіз церков тощо.

Дерев'яні церкви Запорозжя — Катеринославщини потрібно звести в єдину систему, на основі історіографічних, наукових, художньо-мистецьких джерел встановити загальну кількість дерев'яних церков, загальні кількісні показники їх групування за типологічними ознаками (1-, 2-, 3-, 5-, 9-верхі церкви), із врахуванням тих, що не збереглися, але зображення яких дійшли до нашого часу. Крім того, визначити кількість церков, збудованих в кожному з повітів на трьох етапах церковного будівництва (ІХ–ХІІІ, ХІV — кінець ХVІІІ, кінець ХVІІІ — ХХ ст.).

Спираючись на праці попередників, можливо подати загальну картину виникнення та розвитку дерев'яних церков Півдня, розглядаючи її згідно з природно-кліматичними умовами, історичними процесами, етнографічними, соціокультурними та містобудівними факторами.

Отриманий ряд висновків може бути використаний для аналізу існуючих пам'яток та проведення реставраційних робіт. Нове церковне будівництво ще не має під собою ґрунтовних підвалин, тому викладені положення можуть дати можливість проектування нових храмів згідно з композиційними особливостями і традиціями, виробленими народними майстрами. Це допоможе запобігти еклектиці в сучасному церковному будівництві, сприятиме правильному підходу до реставрації, експлуатації та відбудови існуючих пам'яток.

До того ж можливим здається перегляд експозицій музеїв просто неба в с. Пирогів (оскільки експозиція Півдня України так і не була зроблена до кінця), Новоутвореного музею “Запорозька Січ” на о. Хортиця у Запорізькій області, а також музею просто неба у м. Нікополі — “Микитинська Січ” і архітектурно-етнографічного музею просто неба у с. Петриківці (зараз проекти у розробці). Мож-

ливим стане розширити і уточнити деякі експонати за рахунок відтворення на основі розроблених креслень однієї чи кількох найвизначніших церков-пам'яток.

Отримані матеріали відповідатимуть основним положенням загальнодержавних програм “Охорона традиційної спадщини”, “Каталог

пам'яток архітектури та містобудування України”, “Звіт пам'яток історії і культури України”, а також “Звіт пам'яток козацтва Південної України” і можуть бути використані при складанні “Зводу пам'яток козацтва Південної України” та “Зводу пам'яток історії та культури України”.

Джерела та література

- 1 *Таранушенко С. А.* Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. — К.: Вид-во “Будівельник”, 1976. — 335 с.
- 2 *Яворницький Д. І.* До історії Степової України. — Дніпропетровськ: “Січ”, 2004; *Яворницький Д. І.* Історія запорозьких козаків. — К.: Наукова думка, 1990. — Т. 1; *Яворницький Д. І.* Історія запорозьких козаків. — К.: Наукова думка, 1993. — Т. 3.
- 3 *Новицький Я. П.* Из церковной летописи // ЛЕУАК. Вып. 6. — Екатеринослав: Типография Губернского Земства, 1910. — С. 116–128; *Новицький Я. П.* Материалы для истории запорожских козаков (Из Запорожского Сечевого архива за 1770 и 1771 гг.) // ЛЕУАК. Выпуск V. — Екатеринослав: Типография Губернского Земства, 1909. — С. 1–98; *Новицький Я. П.* С берегов Днепра. Очерки Запорожья: Путевые записки и исследования // Сборник статей Екатеринославского Научного Общества по изучению края. — Екатеринослав, 1905. — С. 11–205.
- 4 *Машуков В.* Материалы к изучению церковной старины Украины. — Харьков, 1905. — 63 с.; *Машуков В.* Описание Екатеринославского Кафедрального Успенского собора за 1830 год // ЛЕУАК. Вып. 6. — Екатеринослав: Типография Губернского Земства, 1910. — С. 161–193; *Машуков В.* О построении в 1773–1775 гг. деревянной Преображенской церкви в местечке Аджамке (Херсонской губ. Александрийского уезда): К истории Херсонской епархии // ЛЕУАК. — 1912. — Вып. 8. — С. 52–64.
- 5 *Гавриил.* Отрывок повествования о Новороссийском крае, из оригинальных источников почерпнутый. — Тверь: Тип. Губ. правление, 1857.
- 6 *Гавриил.* Хроникально-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // Записки Одесского общества истории и древностей. — 1848. — т. II. — С. 140–210.
- 7 *Гавриил.* Переселение греков из Крыма в Азовскую губернию и основание Тоторийской и Кафийской епархии // 300 ИД — Т.1. — 1844; *Гавриил.* Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. — Одеса: Городская тип-я, 1842. — 102 с.
- 8 *Скальковский А.* К истории Запорожья // Киевская Старина. Год первый. Том. III (июль). — Киев, 1882. — С. 178–180; *Скальковский А.* К истории Запорожья // Киевская Старина. Год первый. Том. IV (октябрь). — Киев, 1882. — С. 159–166; *Скальковский А.* К истории Запорожья // Киевская Старина. Год первый. Том. IV (декабрь). — Киев, 1882. — С. 479–537; *Скальковский А. О.* История Нової Січі, або Останнього Коша Запорозького. — Дніпропетровськ: Січ, 1994; *Скальковский А.* Опыт статистического описания Новороссийского края. — Одесса: Тип. Л. Нитче, 1850. — ч. I.
- 9 *Оранский К.* Новомосковский Свято-Троицкий собор // Записки Одесского общества истории и древностей. — 1850. — Т. II. — Отд. II–III. — С. 829–832.
- 10 *Макаревский Феодосий.* Исторический обзор православной христианской церкви в пределах нынешней Екатеринославской епархии до времени формального открытия ея. — Екатеринослав, 1876.
- 11 *Макаревский Феодосий.* Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия. — Екатеринослав: Тип. Чаусского, 1880. — Вып. I.
- 12 *Эварницкий Д. И.* Запорожье в остатках старины и преданиях народа. — Спб., 1888. — Ч. II; *Эварницкий Д. И.* Очерки из

- истории Запорожских козаков и Новороссийского края. — Спб., 1889; Эварницкий Д. И. По следам запорожцев. — Спб., 1898; Эварницкий Д. И. Церковные памятники Запорожья // Исторический вестник. — М., 1893. — Т. 52; Яворницкий Д. И. До історії Степової України. — Дніпропетровськ: “Січ”, 2004; Яворницкий Д. И. Історія запорозьких козаків. — К.: Наукова думка, 1990. — Т. 1–3.
- 13 *Надхин Г. П.* Память о Запорожье и о последних днях Запорожской Сечи. — М., 1877; Надхин Г. П. “Память о Запорожье”. — М.: Издано Императорским Обществом Истории и Древностей Российским при Московском Университете. — 1887 р. — С. 54–63.
- 14 *Беднов В. А.* Из прошлого Екатеринославской епархии. — Екатеринослав: тип-я Губернского земства, 1907. — 84 с; Беднов В. А. О построении в с. Анновке деревянной церкви графом А. Безбородко. — Вып. 7. — С. 250; Беднов В. Материалы для истории церковного устройства на Запорожье (из архива Екатеринославск. духовной консистории) // ЛЕУАК. Год третий. — Екатеринослав: Тип-я Губернск. земства, 1907. — С. 31–129; Беднов В. Преосвященный Феодосий, епископ Екатеринославский и Таганрогский, и его труды по истории Екатеринославщины // ЛЕУАК. Выпуск шестой. — Екатеринослав: Типография Губернскогго Земства, 1910. — С. 89–115; Беднов В. Путевые заметки ректора Екатеринославской духовной семинарии, архимандрита Иакова Вечеркова, впоследствии епископа Саратовского, архиепископа Нижегородского // ЛЕУАК. Вып. 6. — Екатеринослав: Тип-я Губернского Земства, 1910. — С. 38–88; Беднов В. А. Сведения об архиве Екатеринослав. духовн. консист. (документы XVIII в.) // ЛЕУАК. Год третий. — Екатеринослав: Тип-я Губернского земства, 1907. — С. 338–356; Беднов В. А. “Устное повествование запорожца Н. Л. Коржа” та його походження і значення. — Прага, 1925. — 28 с.; Біднов В. О. Самарський монастир // “Дніпрові хвилі”, 1910. — № 1.
- 15 *Машуков В.* Материалы к изучению церковной старины Украины. Харьков, 1905. — 63 с., ил.; Машуков В. Описание Екатеринославского Кафедрального Успенского собора за 1830 год // ЛЕУАК. Вып. 6. — Екатеринослав: Типография Губернскогго Земства, 1910. — С. 161–193; Машуков В. О построении в 1773–1775 гг. деревянной Преображенской церкви в местечке Аджамке (Херсонской губ. Александрийского уезда): К истории Херсонской епархии // ЛЕУАК. — 1912. — Вып. 8. — С. 52–64.
- 16 *Фаримець А. М.* Архівні матеріали Машукова як джерело з релігійної історії краю // Музей і майбутнє (допов. та повід. наук. конф. До Міжнародного дня музеїв, травень 1997 р.). — Дніпропетровськ, 1998. — С. 72–78; Архипова Т. А. Фотоколлекция В. Д. Машукова в Днепропетровском историческом музее: проблемы атрибуции // Скарби музеїв (Матеріали обласної наукової конференції до Міжнародного дня музеїв 2003 р.). — Дніпропетровськ, 2005. — С. 39–44.
- 17 Состав предварительного комитета. Члены // Труды тринадцатого археологического съезда в Екатеринославе. 1905 г. т. II. М., 1908, Товарищество тип. А. И. Мамонтова. — С. 146.
- 18 *Редин Е.* Памятники церковных древностей Харьковской губернии. — Харьков: Тип. Губернского правления, 1900; Редин Е. К. Церковные древности // Труды восьмого археологического съезда в Москве. 1890. (под ред. Графини П. С. Уваровой). Том IV. — Москва: Товарищество типографии А. И. Мамонтова, 1897. — С. 207–219.
- 19 Полное собрание законов Российской империи 1861: стб. 70–72.
- 20 “Известия Императорской Археологической Комиссии”, приб. к вып. 48, с. Козырщина, Екатеринославской губернии, Новомосковского уезда, церков. — С. 95; “Известия Императорской Археологической Комиссии”, приб. к вып. 48, с. Перецепино, Екатеринославской губернии, Новомосковского уезда, Собор. — С. 95; Известия Императорской Археологической Комиссии”, вып. 44, рис. 87–89. Екатеринбург, с. Старый Кайдак. Деревянный Михайловский храм XVIII в. — С. 91.
- 21 Йдеться про такі дослідження: Кириченко М. Соціально-політичний устрій Запоріжжя (XIII сторіччя). — Харків: Пролетар, 1931. — 177 с.; Голобуцький В. Запорожское казачество. — К.: Политиздат УССР, 1957. — 462 с.; Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. — К.: Вид. АН УРСР, 1961. — 415 с.

- 22 *Полонська-Василенко Н.* Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. Том II. — Мюнхен: Видання “Дніпрової хвилі”. — 248 с.; Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. — Мюнхен, 1965. — т. 1; Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х т. — т.2: Від середини XVII ст. до 1923 р. — К.: Либідь, 1992. — 608 с.
- 23 *Вовк Х.* Студії з української етнографії та антропології. — К.: “Мистецтво”, 1995. — 336 с.
- 24 *Таранушенко С. А.* Монументальна дерев’яна архітектура Лівобережної України. — К.: Вид-во “Будівельник”, 1976. — 335 с.
- 25 *Вовк Ф. К.* Особистий архів // Інститут археології НАН України. — Ф.1; Таранушенко С. А. Особистий архів // ЦНБ ім. В. І. Вернадського НАН України: Від діл рукописів. — Ф.278.
- 26 *Юрченко П. Г.* Дерев’яна архітектура України. — К.: Будівельник, 1970. — 192 с., іл.; Юрченко П. Г. Дерев’яне зодчество України (XVIII — XIX ст.) (За заг. ред. С. Я. Грабовського). — К.: Вид-во Акад. архіт. УРСР, 1949. — 136 с., іл.; Юрченко П. Народное жилище Украины. — М.: Изд-во АА СССР, 1941.
- 27 *Цапенко М. П.* Архитектура Левобережной Украины XVII — XVIII веков. — М.: Стройиздат, 1967. — 234 с.
- 28 *Логвин Г. Н.* По Україні. — К.: Мистецтво, 1986. — 464 с.; Логвин Г. Н. Украина и Молдавия. Справочник-путеводитель. — Москва — Лейпциг, 1982, 200, 201, — с. 402; Логвин Г. Православні храми козацької України // Україна — козацька держава. — К.: ЕММА, 2004. — С.808–811; Логвин Г. Храми Козацької доби // Народне мистецтво. — К., 1997. — № 1. — С.6–11.
- 29 *Вечерський В.* Тетраконхи України в контексті світової архітектури // Архітектурна спадщина України / За ред. В. Тимофієнка. — К., 1995. — Вип. 2. — С.; Вечерський В. В. Архітектура й містобудування України доби Гетьманщини (Особливості становлення і розвитку. 1648–1781 рр.): Дис. ... канд. архітектури: 18.00.01 / Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. — К.: 2001. — 189 арк.: табл.; Вечерський В. В. Втрачені об’єкти архітектурної спадщини України. — К.: НДІТІАМ, 2002.
- 30 *Ленченко В. О.* Архітектура XVI–XVIII ст. в Україні // Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст. — К.: ІЗМН, 1997. — С. 135–156; Ленченко В. О. Невідомий проект церкви для Запорозької Січі 1764 року // Праці Науково-дослідного інституту пам’яткоохоронних досліджень. Вип.1. — К.: АтрЕк, 2005. — С.64–68.
- 31 *Тимофієнко В.* Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века. — К., 1984; Тимофієнко В. І. Про взаємодію національних традицій у процесі формування архітектури Південної України в кінці XVIII ст. // Українське мистецтво у міжнародних зв’язках. Дожовтневий період. — К.: Наукова думка, 1983. — С. 115–127; Тимофієнко В. Формирование градостроительной культуры Юга Украины (Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР). — К., 1986.
- 32 *Чепелик В. В.* Дерев’яні монументальні споруди // За будівельні кадри. — 1990. — 25 травня. — С.3; Чепелик В. В. Некоторые вопросы пропорциональности в украинской архитектуре // Тезисы докладов XXI научно-технической конференции КИСИ. — К.: КИСИ, 1960. — С. 119–121; Чепелик В. В. Пропорциональное построение архитектурной формы в украинском деревянном зодчестве // Тезисы докладов XXVII научно-технической конференции КИСИ. — К.: КИСИ, 1966. — С.30–32; Чепелик В. В. Таємниці мистецтва народних майстрів // За будівельні кадри. — 1990. — 21 грудня. — С.3–4.
- 33 Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР (Ил. справ.-каталог) В 4-х т. / Гл. ред-кол. Н. Л. Жариков (гл. ред.) и др. — К.: Будівельник, 1985. — Т. 2. Винницкая, Волынская, Ворошиловградская, Днепропетровская, Запорожская, Ивано-Франковская, Кировоградская, Крымская обл. / Редкол. И. А. Игнаткин (отв. ред.) и др. — 336 с.
- 34 *Лиман І. І.* Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775–1861). — Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2004. — 400 с.; Лиман І. І. Російська православна церква на Півдні України останньої чверті XVIII — середини XIX століття. — Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2004; Лиман І. І. Церковний устрій Запорозьких Вольностей (1734–1775 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. — Запоріжжя, 1996.

Olexander Kharlan

Architecture of wooden churches Katerinoslav region: historiography of the question

The article is devoted to the question of studying of architectural feature of people's wooden church architect of Katerinoslav region XVIII–XX century.

Key words: *wooden architecture, historiography, religious construction, the Steepe Ukraine.*

